

MARȚIAN ROMÁN NYELVŰ RÖPIRATAI „ERDELY”
NEVÉNEK EREDETÉRŐL.

Az „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj” II. kötetében (1923) megjelent *Toponimie și istorie* c. tanulmányom¹ Marțian J. részéről hosszadalmas és szenvedélyes vitát vont maga után. Az alábbiakban erről akarok referálni.²) Idézett tanulmányomban a legkiválóbb román történetírókkal és nyelvészekkel egyetértőleg³) azon nézetnek helyességét bizonyítottam, hogy az *Ardeal* helynév a magyar *Erdély* helynévből származott. (*Ardeal* < erde-el, ill. erdő-el = erdőntúli hely.) Maga ez a származtatás nem tölem való, de az én bizonyítékam. az eddiginél jóval részletesebben megvilágították az *Ardeal* szónak alak- és jelentéstani változásait. Tanulmányomban többek között ezeket írtam: „A történeti tények is e helynév magyar eredete mellett bizonyítanak és ez a román nép javára van, nem ahogy Hunvalvy gondolta.” „A magyarok bizonyára hosszú időn át megkellott, hogy álljanak a Királyhágónak, illetőleg Erdélynek erdős határai előtt ahhoz, hogy e rájuk nézve idegen területet egyszerűen *erdőntúli helynek* (= Erdélynek) nevezzék el. Valóban ők nem lépték át Erdély határait 1074 előtt...”⁴) De még abban az esetben is, ha az *erdő-el* elnevezés egy és ugyanazon ország határain belül keletkezett volna, az *Erdély* név mutatja, hogy a magyarok ezt a területet nem a nagy honfoglalással egyszerre, hanem később s részletenként vették birtokukba. „Ez új területen a magyarság még nem szilárdult meg elég jól, amikor a XIII. század derekán jött a tatár veszedelem, amely, mint ezt a helynevek mutatják, az erdélyi román népet a gyors

¹) Ismertette az *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1924. évi folyama 179—180 lapjain.

²) Ezen referátum az „Anuarul Institutului de istorie națională” és a „Societatea de mâine”-nak küldött román szövegnek az E. I. Sz. szerkesztősége részéről készült magyar fordítása.

³) Cihac: *Dict. d' ét. daco-romane*, II. köt. 476 l.; Tocilescu: *Dacia înainte de Romani*, București, 1880, 90 l.; Hasdeu: *Et. Magnum*, III. köt. 1519—1520 hasáb: Tiktin: *Dict. rom.-germ.* 2. füz. București, 1896, 90 l.; Densușianu O.: *Hist. l. roum.* I. köt. 376 l.; Bogdan J.: *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, I. köt. (1413—1508), București, 1905. 32 l.; Jorga; *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I. köt. București, 1915. 31 l. stb.

⁴) V. ö. *Havas-el*, *Havas-elföld* név keletkezését is.

megmagyarosodástól és a hódítók kebelébe való asszimilációtól valósággal megmentette. Így történt aztán, hogy a tatár betörés után *Erdély* névvel kizárólag csak a XI. században a magyarok által megszállott területeket nevezték. 1700-ig *Erdély* nem volt a mai egész Transilvániának elnevezése, hanem amint egy román krónikás mondja, „egy Magyarország melletti vidékrész.” 1700-tól kezdve politikai tekintetek támogatták az *Erdély* elnevezésnek az egész területre vonatkozását.”

Nem értve, vagy nem akarva megérteni a fenti fejtegetést, Marțian két röpiratban támadott rám: [*Ardeal, istorie și toponimie*. (Besztercze, 1924) és *Ardeal, constatări și lămuriri* (Beszterce, 1925)], azzal vádolván meg engemet, hogy apológiát írtam Hunfalvy mellett, Rösler elméletét fogadtam el, stb. és mint román ember, nem vagyok jó hazafi. Marțian támadásaira én a Kolozsváron megjelenő *Societatea de mâine* 1925 évi folyamának 4—5, 19, 20, 21—22, 23—24. számaiban feleltem.⁵⁾

Marțian röpirataiban fenntartotta azon régebbi véleményét, hogy az *Ardeal* szó trák eredetű. Ugyanis mostani röpiratai egy régebbi röpiratán alapulnak, melyet 1906-ban Besztercén román (*Despre numele Ardealului*) és német nyelven (*Die Landesnamen Siebenbürgens*) adott ki. Miként Marțiannak *Archäologisch-prähistorisches Repertorium* (Wien, 1909) c. kiadványa plágium volt. Groosnak 33 évvel előbb megjelent *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens* c. munkájából, azonképpen a *Despre numele Ardealului* is plágium Wolfnak *Die Landesnamen Siebenbürgens* c. dolgozatából, mely a szászsebesi lutheránus gimnázium 1885|86 évi értesítőjének 5—22 lapjain jelent meg s amelyet Marțian sehol egyetlen szóval nem említett.⁶⁾ Amit nem innen plagizált, az Otrókocsi Foris Ferencnek *Origines hungaricae*-jából való (Franequerae, 1693. II. rész 27 l.) annyi változtatással, hogy amit Otrókocsi a magyar *Erdély* szóra vonatkoztatva mondott, azt Marțian a román *Ardeal*-ra

⁵⁾ A 23—24. számban feleltem Bărbulescu J.-nak és, aki az *Arhiva* XXXII. (1925) 2. számában 120—125 l.) ismertette a *Societatea de mâine*-ban megjelent cikksorozatamat anélkül, hogy cikkeimet s az e tárgyra vonatkozó előbbi tanulmányomat tényleg el is olvasta volna. Bărbulescu különben azon föltétlenül téves nézetnek helyességét vitatja, hogy az *l* hang egy latin vagy prerómán *Ardalos* alakból ment át az *Ardeal* alakba.

⁶⁾ Lásd M. Auner bírálatát a *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XXXVI. Nagyszeben, 1913, 89—94 l.

vonatkoztatta. Ha Otrókocsi azt állította, hogy az *Erdély* név nagyon régi, Marțian rögtön azt állította — az Otrókocsi argumentumával —, hogy az *Ardeal* elnevezés még régebbi.

Otrókocsi bizonyítani akarván az *Erdély* szó régiségét, hivatkozik: 1. József kozár királynak Chasdai kordovai rabbihoz küldött levelére, melynek egyik mondata latin fordításban ez: „Surge, abi in terram Rudelan et terram *Ardil*, ecce dedi pavorem tui in cor eorum”. 2. Pausaniasnak egy mondatára, mely ugyancsak latin fordításban így hangzik: „Fecisse autem illud dicunt *Ardalum* (Ἄρδαλον), *filium Vulcani* ac Tibiam quoque putant invenisse hunc *Ardalum* et musas ab ipso dominant *Ardalidas*. 3. Stephanus de Urbibusnak egy mondatára, mely latin fordításban ez: „*Ardalides* et *Ardaliothides* coluntur Musae Troezenae ab *Ardalo* (Ἄρδάλον) quodam vel etiam *a loco*”.

Megcáfolván mindazon adatokat, amelyeket Marțian az *Ardeal* szónak magyar nyelvből származása ellen felhozott, az Anuarul-ban megjelent említett tanulmányomban kimutattam, hogy „*Ardalos*, *Vulcannak fia*” görög mithologiai személy, akit nem szabad összezavarni Erdéllyel. De még ha trák eredetű is volna ez az *Ardalos* s Erdély megszemélyesítőjének tartanók, ez a szó a román fonetika szabályai szerint akkor sem lehetne *Ardeal*, hanem vagy *Árdăr*, vagy pedig *Ardăr*. *Ardalos*-ban van egy intervocalis *l* s ha a trák kiejtésben az utolsó-előtti szótagban volt is egy *e*, akkor sem lehetne az esetleges trák alakból levezetni a mai román *Ardeal*-t. A szókezdő *a* megmaradhatott ugyan, ellenben az utolsó-előtti hangsúlytalan *a* a románban *ă* lett volna. Az intervocalis *l*-ből *r* lett volna; *i* előtti lágyulás után *î*-vé változik (*filius* > *fiū* > *fiu*). Ha *d*-re hosszú *e* következett, ez a hang *e* maradt; ha azonban rövid *e* következett, akkor a *d* átváltozott *dz*-re. Ennélfogva **Ardelos*-ból lehetett volna *Árder*, *Ardăr*, *Ardér* vagy *Ardzér*; *Ardelios* és *Ardelion*-ból vagy akár némán végződő *Ardel*-ből *Ardeiu* vagy *Ardzeiu*. Sőt ha a szó közepén kettős *ll* lett volna, ami románban *l*, akkor is, hangtalan lévén, a második a *ă*-vá változott volna, tehát: *Ardellos* > *Ardăl* vagy *Ardăl*; *Ardeallos* > *Ardzal*; ugyanis a *d*-re következő és az *a*-t megelőző *e* rövid kell, hogy legyen. Ezek az észrevételek természetesen vonatkoznak Stephanus de Urbibus-nak *Ardalus*-ára is. „*Ab Ardalo quodam*” annyit jelent, mint „*valamelyik Ardalustól*”, ez tehát személy-

név. Ugyanis az író azt hiszi, hogy az *Ardalus* névből csak *Ardalides* származhatik; *Ardaliothides* valamely helynévből kellett, hogy származzék, tehát *Ardalioth*-ből, amely helynév, ez viszont *Ardalia* alakra vezet vissza, ami viszont *Ardalus*-ból származna, ami azonban személynév, nem pedig helynév. „Vel etiam a loco” tehát *Ardalioth*-ra vonatkozik.

Ami ezek után a kozár király levelét illeti, eltekintve attól, hogy *Ardil*-ből soha nem lehetett sem a román *Ardeal*, sem a magyar *Erdély*, azt állítom, hogy *Ardil* nem vonatkozik a mi Erdélyünkre, illetőleg az említett levélnek e szava nem érthető egész pontosan, aminthogy az sem bizonyos, hogy tulajdonképpen mikori ez az egész levél.

Marþian egyetlen adatot sem tudott említeni a magyarok előtti időből, melyből *Ardeal* levezethető volna. A bizánci *Ar-delion* és *Ardelia* nem található előbb az atheni Laonicus Chalcocondylas-nál, aki 1470 körül írt, tehát amikor a magyar elnevezés már ismeretes⁷ és használatos volt a szláv-román kancelláriákban is ilyen szóalakokban: *Erüdelü* (1432), *Jerüdel* (dat. *Ardeliu*, 1432), *ardelski*, *ardělski* = „erdélyi”, „Erdély” (1460, 1472, 1478—1479, 1480, 1498, 1507—1588), *erdelska*, *ardelska* (1489).⁸ Ezek az adatok azonban nem alkalmasak arra, hogy az *Ardeal* szó létezését már a magyarok bejövetele előtti időben bizonyítsák.

Ám, Marþian semmiképpen sem akarja beismerni, hogy neki nincs igaza. Ezért *Ardeal nu derivă din ungurește* címen (1925) Besztercén újabb röpiratot nyomtatott ki, melyben a szóban levő kozár levelet egy 1914-ben Vlnában megjelent kiadásból a naszódi zsidó rabbi, Moskovits Dávid, románnyelvű fordításában közli s kommentálja, egy csöppet sem törődve azzal, hogy vajjon Moskovits rabbinak fordítása megbízható-e? S e könnyelműségét megtoldotta azzal a felületességgel, hogy bárminő közelebbi bizonyíték fölemlítése nélkül József kozár király levelét 712-ből valónak állította. Pedig ha Marþiannak csak a legkisebb érzéke volna a tudományos dolgozás módszeréhez, nem kellett volna a naszódi rabbihoz fordulnia segítségért, mert a szóban levő kozár levélnek van egy

⁷ Lásd Wolfnak fentebb említett dolgozatára Hunfalvynak észrevételeit a *Korrespondenzblatt* X. köt. 37—43 és 49—53. lapjain.

⁸ Bogdan J.: i. m. 49, 50, 51, 102, 103, 110, 145, 215, 216, 223, 224, 225, 226, 273, 279, 361 és 382 l.

igen jó kommentárral ellátott német fordítása Selig Cassel: *Magyarische Alterthümer* c. munkája (Berlin, 1848) 195—219 lapján; és egy ugyancsak részletes életrajzi és könyvészeti bevezetéssel ellátott megbízható magyar fordítása dr. Kohn Sámuel: *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* (Bpest, 1881) 10—43 lapjain.

Kohn i. m. 10 lapján Chasdairól a következőket írta: „Chászdái⁹ ben Jiczchák ibn Sáprút¹⁰ az orvostudományban, nyelvészetben, az államügyek vitelében egyaránt kitűnő férfiú, ki a héber, latin és arabs nyelvet egyforma alaposással bírta, Kordovában, III. Abdarráhmán udvarán, 940 óta kiváló szerepet vitt.¹¹ A buzgó zsidó, „ki lelkét népének szentelte, melyet szívébe fogadott”, sokat foglalkozott egész Spanyolországig elhatott ama kósza hirrel, hogy valahol a kozárok országában zsidó hatalom létezik és így még mindig igaz a szentírás szava: „A kormánypálca nem veszend ki Jehúdából” (Móz. I. 119, 10). E hirt Choraszánból Kordovába érkezett követek végtére határozottan megerősítették és azóta Chászdái minden módon azon volt, hogy a zsidó kozár fejedelemmel valahogy összeköttetésbe lépjen. Több odacélzó kísérlete meghiusult, míg végtére sikerült neki egy héber levelet és pedig mint maga beszéli, Horvát- és Magyarországon át, a kozár bégnek¹² kezéhez juttatni. E 955 körül¹³ fogalmazott levelet, melynek hitelességéről és történelméről később még bővebben lesz szó, számtalanszor nyomatták ki, legpontosabban Harkavynak egy kézirat

⁹ Casselnél és Zednernél: Chiszdai.

¹⁰ E nevet néhányan Sáfrút-nak írják, de mint az arabs írásból megállapítható, hibásan.

¹¹ Életrajzát I. Luzzatto (Philox.): *Notice sur Abou Jousouf Hasdaï ibn Chaprut* (Páris, 1852), Frankel: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1852, 445 l. és Graetz: *Geschichte der Juden*, V. köt. (I. kiad.) 359 l.

¹² Ez a levélben mint király szerepel, de József a kozároknak bég nevezetű, rangra második, tényleg azonban első uralkodója volt.

¹³ A szlavóniai küldöttség, melynek két zsidó tagja a levél továbbszállítását elvállalta, 953-ban érkezett meg Kordovába. (Graetz: i. m. 541 l.) Chászdái, mint levelében maga beszéli, ezen követek tudósítása folytán előbb a vak Már-Ábrámot kerestette föl, ki a kozárok közt élt s csak miután ezt Horvátországban nem találhatta, tehát vagy 2 évvel később, 955 körül írta e levelét.

után készült orosz fordítással és kritikai magyarázatokkal ellátott kiadásában,¹⁴ melyet itt követünk”.

Chászdái tehát a X. század második felében élt, nem pedig a VIII. században, következőleg József kozár király nem is válaszolhatott neki „Kr. u. 712-ben”, mint ezt Marțian állítja, aki mindenképpen fel akarja fedezni Erdély nevét már a magyarok bejövetele előtt.

Kohn i. m. 25 lapján még ezeket is írta: „Chászdái föntidézett héber levele szerencsésen eljutott a kozár fejedelem kezéhez, ki válaszó levelét 960 körül szintén héber nyelven fogalmazta”. József kozár királynak levele két kéziratos példányban található. Egyik Oxfordban, másik Szentpéterváron van.

Ami már most Marțian és Moskovits *Ardial* szavát illeti, tudjuk, hogy Otrokocsi *Ardil*-nak olvasván a szót, azt a magyar *Erdély* ősének gondolta, ami 960 körül, vagy pláne azután történetileg is lehetséges volna, ha nyelvészetileg az *erde-el*, *erdőelű* alakok ezidőig *Erdély* szóalakká fejlődtek volna ki s ha az idegen *a* hang a magyarban *e*-vé válhatott volna. Kezdetben ezen a nézetten volt Cassel is a Frankel-féle *Zeitschrift für religiöse Interessen* (1846) 238 lapjain. Casselnél (i. m. 207 l.) a szóban levő mondatnak német fordítása ez: „Sei stark und mutig, nimm mit dir dein Heer und steige in das Land *Durlan* und in das Land *Ardil*”: Kohn e mondatot így fordította magyarra: „Légy erős és kitartó. Vidd magaddal egész seregedet s menj Rudlán országába és Árdil országába”. Kohn ez olvasáshoz még azt is megjegyezte: „Harkavynak olvasása: és menj a *Daraláni úton Ardehbil országába*, jobb értelmet nyújt”. V. ö. *Vachtang* georgiai krónikáját *Brossemél* (*Hist. de la Georgie*, St. Petersburg, 1849. I. 257 l.): „...le Khacan envoya son général *Bloutchan*... Comme il s'en allait par la route de *Dariela*... stb. Itt Georgiának a kozárok által 730 körül történt elfoglalásáról van szó”.

¹⁴ Harkavy: *Scazaniia evreiskihu pisatelei Chazarahu i Chazarskomu tarstve*, Petersburg, 1874. 78 l. Magát a héber szöveget Harkavy a „Há Kármel” c. héber folyóirat III. kötetében (3. füz. 240 l.) közölte; ennek német fordítását pedig némely kihagyásokkal a *Russische Revue* VI. köt. (1875) I. füz. 71 l. Egy hiányos, részben hibás latin fordítást Buxtorf közölt a Bázelen (1660) megjelent *Liber Cosri* előszavában. Több terjedelmes kivonatot, héber eredetiben s német fordításban Zedner közölt belőle: *Auswahl historischer Stücke aus hebräischen Schriftstellern* (Berlin, 1840) 27—37 l.

A Moskovits-Marțian-féle *Ardial* szóalak az idézett kozár levél egyetlen kiadásában sem található. Biztonság kedvéért megkérdeztem Székely Zoltánt, a kolozsvári Tarbut zsidógimnáziumban a héber nyelv tanárát, ki azt állította, hogy e szónak említett két variánsát héberül csak *Ardil*-nak (hosszú *i*-vel, az *ie* kiejtéshez közel álló *ii*-vel, de sohasem *ia*-val) és *Ardehbil*nek kell olvasni. A Moskovits—Marțian féle *Ardial* olvasás nem egyéb tudatlan tévedésnél.

Különben is *Ardehbil* nem egyéb, mint a ma is meglévő *Ardebil* város Örményországban (v. ö. Kohn i. m. 33 lap 7 jegyz.); s a szóban levő kozár levélben épen Georgia (Gorgan) és Armenia elleni expedícióról van szó a 730-ik évben.

Ami magát Casselt illeti, ő a *Magyarische Alterthümer* 208. lapján a 2. jegyzetben ezeket írta: „Frankel folyóiratában nem kevés valószínűséggel *Ardil*-t a magyar *Erdély* szóval erdővel borított területnek magyaráztam s idéztem hozzá Anonymust, ki azt állította, hogy a kozárok Erdélytől nem messze laktak. Turóci a bessenyők egyik vezérét, ki Magyarországra jött, Kazar-nak nevezte. És mágis ez a magyarázatom hibás. A magyarok első harcainál még nem lehetett szó Erdélyről, miután maga Turóci mondja, hogy a magyarok által megvert ellenségek a Duna mellett laktak, ami semmiképen sem tehető az Alánkapú melletti Dariel mellé. Sokkal valószínűbb az arab szerzőknél gyakran említett *Erdebil*, *Ardebil* vagy *Erdevil*, amelyről Istachri és Edrisi terjedelmes leírást adtak s amely az arabok és kazárok közti harcokban nagy szerepet játszott. Ez az olvasásmód tehát nem módosítható, mivel *Debil* városnak s vidékének, Touvin vagy Devin-nek, örmény nevében is előfordul a *w* hang”.

Marțian azt hiszi, hogy „minden kétséget kizárólag” azonosítani lehet a kozár király *Ardil*-ét a román *Ardeal*-lal, mivel „mindkét terület arany és ezüsttermő hely”. Igén ám, csak hogy a szóban levő levélben nincs szó aranytermelésről, hanem egyébről: „... én két *kincset* rendeltem számodra, egyet aranyból s egyet ezüsből” ... „E *kincset* te megnyered”. S ha bányákról volna szó, Cassel ezzel kapcsolatban (i. m. 209 l.) azt is megemlítette, hogy: „Procop a perzsa háború történetének elbeszélésében (1. cap. 15 p. 77—78) határozottan állítja, hogy a királynak Örményországban *aranybányái* vannak, ami nyilván arra utal, ami a *Debil* elnevezéssel összefüggésben áll”.

Érdeemes még azt is tudni, hogy a Moskovits—Marțian-féle fordítás minden kritikán alóli. Íme csak néhány a hibákból: Marțian *Sofer Hacizri*-ről beszél (1 l.) *Sefer ha-Kuzri* = „liber Cosri”, „a kozár könyve” helyett. Marțiannak szüksége volt *Bosnia*-ra, tehát e szó helyett: *Basa*, minden további nélkül *Bosna*-t írt (9 l.), nem is törődve azzal, hogy „712-ben Kr. u.” Bosznia még nem létezett. Ha 960-ban lehetett is beszélni az oroszokról (*Rusi*), mivel az orosz államot 862-ben alapította a norman Rurik, „712-ben Kr. u.” — amikor Marțian a kozár levél keltét teszi, — oroszokról igazán nem beszélhetünk. Ezt, hogy „a georgiai vagy kaspai tenger mellett” (Kohn i. m. 38 l.) Moskovits—Marțian így fordítja: („A mi országunk) a Gargan folyó földjénél (feküdt)”. E neveket: *Togarmah* vagy *Togarma* így fordítják el: *Togarmu* és *Tugrumi*; *Jacob ben Eliezer* Marțiannak egyszerűen csak *Elizer*; *Nemecz* (német helyesírásban: *nemez*) neki *Namț*; *Abd-Arrahman*-t és *Abd-errahman*-t *Alrachan*-nak írja; *Agjur* vagy *Ugjur* nála *Agiuz*; *Avvar*, *Avir* vagy *Avvaz* neki *Aver*; *Bizal* annyi mint *Beisel*, *Tarna* szerinte *Turna*; *Zagur* vagy *Zagud* nála *Snar*; *Bulgar* vagy *Balmur* neki *Baliud*; *Higrai* vagy *Hagri* pedig *Hogrim*. És így tovább.

Aki csak ennyi megbízhatósággal tud tudományos kérdéssel foglalkozni, azzal a jövőben nincs miért komolyan foglalkoznunk.

Dr. 'Drăganu' Miklós.